

MARGONAUTÁK

Írások Margócsy István 60. születésnapjára

Szerkesztők

Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor (I. rész)

Ambrus Judit, Bárány Tibor (II. rész)

Munkatárs: Teslár Ákos (II. rész)

rec.iti

Budapest • 2009

[<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>]

HITES SÁNDOR

A képzelőerő apokaliptikus apoteózisa

Jósika Miklós: *Végnapok*

A *Végnapok* című hosszabb beszély Jósika Miklós terjedelmes novellisztikájának egyik legkülönösebb darabja. 1842-ben írta, 1847-es, *Regényes képletek* című gyűjteményében is helyet kapott.¹ Jelentékenyebb visszhangot megjelenése idején nem váltott ki, ahogy távlatból is inkább értetlenül tekintettek rá, legfeljebb Jókai vonatkozó írásainak ösztönzőjeként kapott helyet a magyar prózatörténetben.² Méltánylására a tudományos-fantasztikus irodalom 1970-es évekbeli hazai felfutásakor kerülhetett sor. Ekkor a *Végnapokat* az irányzat egyik első magyar előfutáraként tartották számon, s egy részét újra megjelentették.³ A legutóbbi időkben két tanulmány is született a műről, előtérbe állítva a szöveg eszkatologikus-apokaliptikus vonatkozásait.⁴

Okkal, hiszen a *Végnapok* az alcím sajátos műfaji önmeghatározása szerint „apokalyptikai novella”. Szövegét átszövik az eszkatologikus vonatkozások, a bibliai apokalipszis történéseire utaló mozzanatok. A beszédhelyzet szintén a bibliai próféciák születési körülményeit idézi: az elbeszélő a maga látnoki képességeinek felébredését rendkívüli tudatállapotról, ifjúkori sebláz során látott álomra vezeti vissza. A próféta alakját illetően a beszély az újszövetségi hagyományt veszi alapul, amennyiben az elbeszélő pozíciója a végidők eseményeit *múlt időben* előadó Jánoséval rokon, szemben az ószövetségi Dániel nyelvtani *jövő időt* alkalmazó próféciáival.⁵ A narrátor tehát nem csupán előre látja az eljövendőt, hanem, mintegy az időből kilépve, már át is élte, eseményeiről immár megtörténtként, múltbéliként számol be. Az időben későbbi események leírását, vagyis „a kétes jövő sejtelmének e vázlatát”, ezért „mámoros visszaemlékezéseknek”, pontosabban egyfajta „előemlékezésnek” tekinti. (113; 129) Az elbeszélés idejének és az elbeszélte időnek az összefüggését tekintve a tanúságté-

¹ A továbbiakban idézett kiadás: JÓSIKA Miklós, *Végnapok* = UŐ, *Regényes Képletek*, II. kötet, Bp., Franklin, 1895², 104–167.

² Vö. Magyar Szépirodalmi Szemle, 1847, I, 245–250; 264–274; SZINNYEI Ferenc, *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig*, I. kötet, Bp., MTA, 1925, 194.

³ JÓSIKA Miklós, *Végnapok (részlet)*, Galaktika, 35(1979), 50–70.

⁴ S. LACZKÓ András, *Végnapok, science fiction a „költészet hatalmáról*, Prae, 2005/I, 5–17; HIDI Tünde, „Számítalan csudák nyíltak itt fel. . .” Jósika Miklós apokaliptikus elbeszélése, ItK, 2008/4, 486–496.

⁵ S. LACZKÓ, *i. m.*, 7.

tel múltra irányultsága különös jelentőséggel bír az időben lezajló végső események elbeszélésének feltételeire nézve.

A biblikus eszkatológia mellett a novellában vázolt jövőkép másik meghatározó vonulata – S. Laczkó András szóhasználatában – az *anticipációké*, amelyek mintegy a 19. század középső harmadának kilátásait vetítik ki a jövőbe. Egy részük társadalom- és politikatörténeti fejleményekre vonatkozik. Találunk köztük olyanokat, amelyeket az olvasó utóbb csakugyan megvalósult politikai fejlemények megsejtéseként nyugtázhat, mint a minden addiginál pusztítóbb háborúk után egységesülő Európa víziója, a délről érkező új népvándorlási hullám, az önálló és expanzív zsidó állam létrejötte. Vannak köztük máig meg nem valósult, de lehetséges szcenáriók, mint az önálló, a saját kulturális hagyományaira alapozott afrikai állam létrejötte, illetve irreálisnak ható felvetések, mint az amerikai kontinensen létrejövő indián uralom. A még távolabbi jövőbe a *Végnapok* kifejezetten utópikus társadalmi viszonyokat helyez: az államok helyét falanszter-jellegű körülmények közt élő családi közösségek veszik át, melyeket (a műfaj hagyományaihoz illeszkedve) a vagyonközösség mellett az önérdék háttérbe szorulása jellemez. A nemzeti keretek jövőbeli felbomlása kapcsán kerül szóba az elbeszélő hovatarozása:

... mi, kik halhatlannak szeretjük hinni a magyart, azt hiszszük, mikép hosszú századok folytában fajunk, mindig tovább és tovább szorítottván délre, végre ott [tudniillik Afrikában] telepedett le, s nevét, nyelvét megtartotta, bár az utóbbi annyira meggazdagodott, mikép arra alig ismernénk. (125)

Ez a szöveg egyetlen helye, amely kapcsolódik a magyar nemzet sorsát illető, a megírás idejében jellemző jövőképekhez, vágyakhoz és félelmekhez. Előkerülése annyiban tendenciózus, hogy a maga módján szintén prófétikusan válaszol a „herderi jóslatra”, ahogy világosan kapcsolódik a 19. század első felének nyelvújítási és kultúrafejlesztési buzgalomához is. Mindamellett inkább kötelesség- vagy rutinszerű, ideologikus mozzanatnak, vagy akár egyenesen ironikus megjegyzésnek is tekinthető, s a későbbiekben legfeljebb az emberi nyelv általános történetiségének vonatkozásában lesz releváns.

A politikai prognózisok mellett a *Végnapok* (itt nem részletezhető) természettudományi, illetve technológiai anticipációkat is elővezet. Ezeken túl, egyszersmind időben még előrébb szaladva, a beszély megelőlegez természeti-földtani változásokat is. Ezek részben sajátlagosan apokaliptikus jelek, a hullócsillagok és az üstökösök gyakorivá válásához kapcsolódnak. A föld „elaggásának” katasztrofikus látomásában felismerhetők a kor természettudománya által kínált kozmikus jövővíziók jellegzetességei. A társadalmi és gazdasági fejlődés, valamint a klimatikus változások megelőlegezésekor Jósikára az utópikus szocializmus, Fourier és Saint-Simon elgondolásai hathattak

ösztönzőleg.⁶ Ami érdekesebb, hogy mindezekhez járul még annak megelőlegezése, hogy az emberiség majdan két ágra szakad, amennyiben az emberi fajból kiválnak a „delejes tisztán-látók”. Ez a mozzanat, amely a beszély egyéni és sajátlagos utópikus karakterét adja, a 19. század középső harmadának ezoterikus-parapszichológiai érdeklődésével hozható kapcsolatba.⁷ Az elbeszélő utal rá, hogy „delejesek” a saját idejében is fellelhetők, jóllehet a közfelfogás még gyanakvással fogadja őket. A különleges képességeiket övező értetlenséget az emberiség nagy „újítóinak” sorsával állítja összefüggésbe, Mesmer és Priessnitz nevét Galilei és Newton mellett emlegeti. Az emberi faj biológiai változásaira nézve a *Végnapok*ban prognosztizált távoli jövő a „delejesek” többségbe kerülését és uralomra jutását hozza el a „földiekkel” szemben. Mivel gyermekeik, mint megtudjuk, szinte angyalian kifinomultak, a „delejeseken” keresztül az emberiség mintegy visszahasonul a maga isteni eredetéhez.

A mindezen fejlemények után elkövetkező „végnapok” az eszkatologikus menetrend szerint mennek végbe. Gábrriel arkangyal megjelenése a földön a végső idők eljövételének utolsó jelzése. A „szent éghírnököt” körül veszi a nép, szemlélve

a csudás jelt, mely mindazokat meghaladta, melyek eddig az emberi nemet a századok berekesztésére s a bíróra emlékeztették, ki magas fellegrónján, tartatva fénylő napoktól, eljövendő itélni elevenek és holtak fölött. (135–136)

Újra föltűnnek azok a zarándokok, akiket az elbeszélő a novella elején felidézett itáliai katonaeleményekor, seblázban fekvé látott: álmában sivatagban bolyongott, csatlakozott az előtte elvonuló zarándokokhoz, akikkel együtt elhagyta a földet. Mint most kiderül, lázálmában ekkor azt a menetet látta, amelyben az idők végén a „delejesek” Gábrriel színe elé járulnak. A narrátor ezzel teszi világossá, hogy magát is a jóslató „delejesek” közé sorolja. Az apokalipszis nem katasztrófát, hanem harmóniát ígér: a cherub szeretetet és testvériséget hirdetve ecseteli a hamarosan eljövendő végnapokat, majd visszatér az égbe.

Ezután lép színre a beszély voltaképpen egyetlen egyénített szereplője, a hajadon *Aila*, aki maga is a „delejesek” közé tartozik. Legfőbb foglalatossága, hogy látcsövén keresztül *Ehoimot*, a távoli, csodálatos természeti tüneményekkel, mesebeli állat- és növényvilággal, illetve szárnyakkal is rendelkező, az embernél nemesebb anyagból gyúrt lakókkal benépesített tündérvilágot vizsgálja. Beleszeret *Ádurba*, a helyi király fiába, akit idővel lelki szemeivel is képes látni. Naplójában leveleket és költeményeket ír

⁶ Vö. PÁNDI Pál, „Kísértetjárás Magyarországon”: az utópista szocialista és kommunista eszmék jelentkezése a reformkorban, Bp., Magvető, 1972, I, 404–407.

⁷ Erről Jósikánál: TARJÁNYI Eszter, *A szellem örvényében: A magyarországi mesmerizmus, szellem-idezés, teozófia története és művészeti kapcsolatai*, Bp., Universitas, 2002, 163–173.

ideáljához. Amikor aztán Ádur a maga világában királlyá lesz, Aila ájult elragadtatásban egyesül vele, sőt, testi valójában is átkerül e másik világba. A beszély ugyanis azzal ér véget, hogy Gábrriel arkangyal értesíti Ailát, hogy isteni közbeavatkozás révén egy ehoimi, éppen elhunyt szűz alakjában ölthetett testet.

A *Végnapok* túlnyomó részét kitevő tudományos és társadalmi fejlődés taglalása kauzális és haladáselvű időtapasztalatot feltételez. Az eszkatologikus várakozások ideje ugyanakkor ettől eltér. Okkal következtethetni arra, hogy a beszélyben az idő végső soron *nem szekularizálódik*.⁸ Még akkor sem, ha az elbeszélő nyomokban megőrzi a kronologikus datálhatóság igényét, hiszen merőben motiválatlanul, de fontosnak érzi közölni, hogy a vég közvetlen előtörténete valamiért éppen „egy szeptemberi napon” vette, illetve veszi majd kezdetét. (129) Ettől eltekintve, az időbeli egymásutániségot vázoló anticipációkhoz képest a szöveg allegorikus szakaszaiban és rétegeiben az idő-index csakugyan irrelevánssá vagy mitikussá válik. A „delejesek” révén az idő mintegy gyakorlati értelemben is felszámolódik, hiszen, mint kiderül, számukra nincsen múlt, jelen és jövő, hanem minden egyidejű tapasztalatként, egyfajta örök jelenben revelálódik. A „delejes tisztánlátás” megengedi, hogy e képesség birtokosa „tág tekintetben, időtől nem korlátoltatva, multat és jövőt ismerhessen. E felsőbb, e nemesb osztály csak örök jelenben élt, s emberi érzékek rövid-látása helyett tudással birt”. (132) Ezért lehetnek ők az apokaliptika végső jósai is, szemben az egyszerű „földiekkel”, akik „megfélemlt némaságban” figyelik Gábrriel arkangyal földre szállását.

Az Ehoim névvel jelölt távoli világ megjelenítésekor ugyancsak korlátozott az időbeli egymásutániség és az okozatiság szerepe. A másik égitestről jórészt állapotleírásokat kapunk, semmi sem utal arra, hogy Ehoimnak volna a földi értelemben vett történelme.⁹ Ehoim abban a tekintetben is az időn kívül helyezkedik el, hogy a novellában nem esik szó arról, hogy az apokalipszis, az idők bevégződése Ehoimot is érintené. A földitől eltérő fizikai törvényeknek engedelmeskedő, ismeretlen anyagokból összetevődő Ehoim továbbá ugyan földi értelemmel elgondolható, de, mint az elbeszélő hangsúlyozza, megjelenítésére nem alkalmas az emberi tudat és nyelv: „a kép felülmúlta, mit képzelet álmodhat”, „e szegény földi nyelv nem tud szót találni méltó megnevezésekre”. (144) Ehoim tehát lényegénél fogva saját nyelvet igényel, s míg a földi nyelv (ahogy a novellának a magyar nyelv jövőbeli fejlődésére vonatkozó passzusa sugallja) *történeti* karakterű, addig az ehoimbéli ösztönszerű, *affektív* kifejezőmód, amelyben a dolgok megnevezése mintegy azok észlelésével együtt áll elő.¹⁰

⁸ S. LACZKÓ, *i. m.*, 10.

⁹ *Uo.*, 12.

¹⁰ *Uo.*, 15.

S. Laczkó találó értelmezése szerint tehát ennek az idegen világ megértésének feltétele az ehoimi beszéddel azonosítható *költői nyelv birtoklása*. Ezt a beállítást az is nyomatékosítja, hogy a „delejeseket” egyfelől különleges adottságaik, a jövőbelátás, másfelől az anyagiaktól való függetlenség, a társadalomtól való elkülönülés, valamint nyelvük érthetlensége a *költők* romantikus felfogásával rokonítja. A lehetséges jövő metonimikus, lineáris időben bontakozó anticipációja a szövegben ezen a társításon keresztül lesz végső soron a *költészet* allegóriájává.¹¹ Ide köthető a narrátor saját „költői” szerepértelmezése is, miszerint az elbeszélő maga is mint „látó” adja leírását az utolsó napoknak. Továbbá, Aila a szerelem révén maga is költővé lesz, verseivel és naplójával mintegy *átírja* magát a másik planétára. Az áthelyeződés, amellyel Aila átlép a maga anyagi, tér- és időbeli meghatározottságán, az írás, a költői alkotás révén, illetve az így kifejezett érzelmek jutalmaként megy végbe. A novella befejezése továbbá úgy is érthető, hogy a szövegben párhuzamosan működtetett jövő-képző beszédmodok közül a költészet végső soron felülírja a maga diszkurzív „versenyársait”, vagyis mind a tudományos anticipációt, mind az eszkatologikus várakozást, s mintegy kiszabadít az idő fogságából.¹²

S. Laczkó tanulmányának végkövetkeztetése nem más, mint hogy a *Végnapok* a költészet hatalmáról szóló allegória, amelyben a poézis válik a transzcendens vonatkozások végső letéteményesévé. Tisztázásra szorul mindazonáltal, hogy Jósika beszélyében a költői alkotás státuszának, illetve a képzelőerőnek pontosan milyen felfogásáról van is szó. A dolog annál lényegesebb, mivel az elbeszélő számos alkalommal maga is sort kerít az emberi képzelőerő értelmezésére. A *Végnapok*ban színre vittek szerint a képzelőerő első közelítésben hozzásegít a valóságtól való elszakadás iránti vágy beteljesítéséhez. Az elbeszélő rögtön a beszély elején ennek szellemében jegyzi meg, hogy időről-időre „valami kimagyarázhatatlan vágyongás” vesz rajta erőt. A szövegben a meghaladni vágyott „valóságot” az emberi létről adott lesújtó jellemzés képviseli, miszerint a világ afféle „büntető hely”, sőt talán maga a pokol, amelyben az ember bukott angyal, aki megtisztulása végett van a földön. A nyitó eszmefutta-

¹¹ *Uo.*

¹² S. Laczkó leírása annyiban talán árnyalható, hogy Ehoimnak, még ha térbeli elhelyezkedése nem tisztázott is, bizonyos értelemben van időbeli létezése, hiszen jelen van benne a halál (értesülünk Ádur atyjának haláláról, Ádur ezért lehet király, illetve Aila maga is egy halott ehoimi hajadon testébe költözik), vagyis létük időben zajlik. Ádurnak továbbá azért nem „szabad” a lelke, mert nagyravágyó, ezért látja Aila a további erkölcsi fejlődés lehetőségét a becsvágy leküzdésében. A becsvágy tulajdonsága emlékezetet, vagyis történelmet feltételez, illetve hoz létre. Felvethető még, hogy a nyelv elégtelensége a leírásra Jósikánál közhelyes elbeszélői fordulat. A megjeleníthetatlenség hasonló frázisait használta az emberi lélektanra, már az *Abafiban* is. A testetlen költői jelenlét szem- és fültanúságának retorikája szinte minden művében hasonló módon kerül elő.

tásban, miszerint „ábrándok”, „távoli visszaemlékezés” révén felidéződhet valamely réges-régi, harmonikus élet, a maga benyomására nézve az elbeszélő helyeslést vár az olvasótól, hiszen többes szám második személyben fogalmaz: „mintha egykor, egykor, ki tudja hol, ki tudja mikor, már éltetek volna”, s ez az élet „derengene át a visszaemlékezés fátylain”. (104) A képzelőerő ilyen jellegű működése tehát közös, mindannyian osztozunk rajta, nem a kiválasztottak kiváltsága, hanem általános emberi vonás. A későbbiek viszont azt sugallják, hogy a képzelőerő tudatosítása vagy költői működni hagyása a „delejesség” előjoga. Ennek jegyében az egyszerű halandót a jövő jótékony ismeretlensége különbözteti meg, hiszen a büntetésként felfogott életet anélkül kell kiállania, hogy „előre tudná és látná, mi vár reá; a nélkül, hogy az iszonyú, mi olykor a jövő méhében rejlik számára, kétségbe ejthesse”. (105) Az elbeszélő viszont, akárcsak a delejesek, a jövőbe lát. S ennek révén az *erkölcsi* állapotok fölötti elégedetlenségében kielégítetlen képzelete menekül (Karl Mannheim fogalmával) „vágyterekbe” (utópia) és „vágykorokba” (chiliazmus). Kielégítetlensége nem szubverzióra sarkallja (amely a társadalmi utópiák megkülönböztető jegye),¹³ hanem a képzelőerőnek mint a megváltás zálogának az apoteózisára.

A tudat olyan működési módjáról van szó ugyanakkor, amely önkéntelen és automatikus. Amint arra az elbeszélő utal, a képzelőerő a maga képzeletével és képeivel mintegy elárasztja a tudatot:

az elme, a képzelő tehetség, a költészet nemes szikrája oly kifáradhatlanok, oly mindig munkások, hogy egy kép a másik után tolul elő emlékezetemből. (108)

Ez a beállítás a költői erőnek ahhoz a felfogásához áll közel, amely az antikvitástól sem idegen, Platón *Ión* című dialógusában Szókratész fejtegeti: a költő a maga előadásában egyfajta médiummá lesz. Ebből ugyanakkor az következik, hogy az ember költői ereje abban a tekintetben nagyon is korlátozott érvényű, hogy nem teremthet „semmiből világokat”, csupán visszhangozhatja a transzcendens rendet vagy annak némely vonatkozását. Amit a képzelőerő feltár, az nem más, mint az egyéni túli rend lenyomata, emanációja. Erre utal a narrátor is, amikor Ehoimról elmélkedik:

Sajátszerű világ volt ez: bujdosó vagy merevény csillag? nem tudjuk megmondani; de léteznie kell a nagy mindenségben, mert emberi elme nem gondolt még olyat, mi nem léteznék, sőt lehetetlen illet gondolnia. Szeszélye képleteinek összesége talán nincsen úgy szerkesztve, mint az

¹³ Vö. MANNHEIM Károly, *Ideológia és utópia*, ford. MEZEI I. György, Bp., Atlantisz, 1996, 235.

elmjében összeszövődik, de az alkatrészek megvannak, mert a legtalálékonyabb elme sem tud olyat összetenni, mit részben érzékei nem tapasztaltak. (139)

A példa szerint a képzelőerő abban az értelemben nem gondolhat el semmi olyasmit, ami már ne léteznék, ahogy az emberi elme sem bírhat többet elképzelni a hét alapszínnél. Minden dolog már tőle függetlenül megteremtett. Itt egyfelől arról van szó, amit a romantika kapcsán többen a biblikus, mitikus, eszkatologikus nyelv és világkép szekularizációjaként írtak le.¹⁴ A költői fantázia és az isteni mindenhatóság (vagy a kanti intellektuális szemlélet) rokonsága eszerint éppen a kettő szigorú elkülönítésének alapján válik világossá:

Nagy az úr keze munkáiban! s mi mindaz, mit a költő képzele teremt ahhoz, mi az isten számtalan világában soha nem álmodott valóban létezik! Volna-e ember elég hiú, elég gyáva! gondolni, hogy mindaz, mit legmerészebb képzele teremtett szebb álmaiban, az szebben, nagyobb-szerűen és dicsőbben meg nem volna valóságban? – Hol? – ki tudja! (145)

A kettő hierarchiáját az elbeszélő-látnok más alkalommal is hangsúlyozza:

mondjuk ki újra: képes-e ember valamit gondolni, valamit képzelni, mi isten millió s milliárd világában szebben és dicsőbben ne léteznék, mint a legmerészebb képzelőtehetség-alkotta tündérialmak?! Nem ellentmondás-e a mindenség eszméjével, nem emberien gyáva hiúság, s hiánya minden mélységnek a földi elmében, azt hinni, hogy ember képes valamit kigondolni, mi nincsen? (155)

Eszerint a poézis a *Végnapok*ban mintha valamiféle gazdaságossági elven nyugodna, a „delejesek”-et pedig összefüggésbe hozhatnánk a romantikus zseni-felfogással. Amennyiben azonban az emlékezés az elbeszélő beállítása szerint a képzelet terméke, ám másfelől a képzelet maga sem más, mint emlékezés (vagyis valami már tudott, eredendően a lélekbe „vésett” kép vagy összefüggés felidézése), úgy ezzel hangsúlyozottan belül kíván maradni az imagináció „gazdaságtanának” azon a körforgás-jellegén,

¹⁴ Vö. M. H. ABRAMS, *Natural Supernaturalism. Tradition and Revolution in Romantic Literature*, New York, Norton, 1971, 66–68. A racionalitás hangsúlyozása, jelen esetben a bibliai történelemkoncepciók ésszerűsítése, a tudomány igényeivel való közös nevezőre hozása, nem állt távol Jósikától. Például a történeti mondákat sem a néplélek kifejeződésének, hanem babonaságnak tekintette.

amellyel szemben a romantikus zseni-esztétika a teremtéssel éppen többletet vinne be a természeti világ és a képzelőerő közti zárt körforgásba.¹⁵

A képzelőerő mibenléte körüli reflexiók mellett a *Végnapok* szövegét az elbeszélői helyzet és a nézőpont ellentmondásos viszonyára vonatkozó fejtegetések is átszövik. A paradoxon abban áll, hogy az elbeszélő a jövőről beszél, de múlt időben, jóslatait már megesezt történetként adja elő. Ezt az igeidők szembesítésével is hangsúlyozza:

Ha most valaki azt merné állítani, hogy ez századok múlva annyira *menend*, vagy mi állítjuk, kik e századokat álmainkban már túléltek, hogy annyira *ment*. (117, kiemelés nem az eredetiben) Oly mesterileg, oly istenien remekül *volt*, vagy szeretem mondani, *van* e világ alkotva. (140, kiemelés nem az eredetiben)

Az időviszonyok rendjének felbomlása az elbeszélő vagy az ábrázolt tudat számára beteges állapottal állnak összefüggésben, melyet a sebláz által előhívott látomások képviselnek. Innen nézve a jövő megjelenítése egyfelől álomként adódik, de ez az álom ugyanakkor *emlékezés*. Az antik előképek közül tehát nem Arisztotelésznek az álombéli jóslásra adott fiziológiai magyarázatával hozható összefüggésbe,¹⁶ hanem Platónnak a *Phaidónban* és a *Phaidroszban* kifejtett *anamnézis*-felfogásával. Ennek eszközeként a képzelőerő a tudás forrása, amely tudás valahai életeinkből, álmainkon át megőrződő és felidézhető *emlék*. Ezek az álmokképek úgy merülnek föl a múltból, mintha az álmódó már átélte volna őket:

Ha mondom, hogy nem Ailával együtt láttam egyedül e csudás világot, hanem éltem, jártam benne; ha mondom, hogy annak oly elevenen, oly világos képe áll előttem, mikép a legapróbb részleteire élénken visszaemlékezem: sokak előtt hihetlent mondandok; de a költő lelke s kedélye érteni fog engemet: mert a költő lelke magasból szállt alá, s mert a költő kedélye egy szentély, hová a profanum vulgus lábai be nem térnek soha. (I39)

A beszédhelyzet és a nézőpont sajátosan paradox viszonya tehát szintén a képzelőerő adott értelmezésével áll kapcsolatban. Az emlékezésként felfogott imaginatív előrelátásnak fel kell oldania a minden narráció eredendő múlt idejűségéből a jövőről való

¹⁵ *Az ítéelőerő kritikájáról* írott elemzésében Derrida mutatott rá, hogy Kantnál aporetikus összefüggés köti össze a tiszta szépség elméletét és az abból következő politikai-gazdaságtani megfontolásokat. Egyfelől a korábban nem létezőt létrehozó mimézis ugyanis valamifajta esztétikai többletet termelve lendül túl a művész és a természet közti zárt körforgáson. Másfelől, ideológiai leleplezésként, Kant a szépművészetek politikai gazdaságtanán keresztül közvetve a fennálló társadalmi rendet igazolja, amikor a természetre hivatkozik. Jacques DERRIDA, *Economimesis*, trans. R. KLEIN, *Diacritics*, 1981/2, 3–25.

¹⁶ ARISZTOTELÉSZ, *Lélektudományi írások*, ford. STEIGER Kornél, Bp., Európa, 1988, 247–274.

beszéd esetében adódó apóriákat. A fenti idézetben a költői képzelet felmagasztosításáról és tanúságtételének transzcendens hitelességéről van szó. A beszédhelyzet és a nézőpont viszonyának paradoxonát a beszély képzelet-elmélete annak nyomatékosításával oldja föl, hogy azért lehetséges a prófétikus „előemlékezés”, mert e képesség, mint a narrátor megjegyzi, „olthatlan vésővel” van „elménkbe edzve”. (129) A maga látomásaival tehát az isteni kéz által beírt, bevéselt írást betűzi ki. Éppen alárendelt derivátum-voltában lehet tehát több pusztá kitalációnál, hiszen a képzelőerő eszerint szorosán véve *nem elképzel*, hanem *megjelenít*.

Erre nézve az sem mellékes mozzanat, hogy szorosán véve a *Végnapoknak* alig van cselekménye. A politikai, majd a természettudományi jövődölések is inkább értekező-jellegűek, történetmondás helyett a természeti vagy társadalmi viszonyok állóképszerű taglalását kapjuk. A végidők menetrendjében a szöveg a legutolsó jelig megy el, vagyis éppen a címben foglalt időpontról nem esik szó, csak a közvetlenül megelőző tartamról. A víziók a véget megelőző ezredekéről szólnak, magáról a végről a beszély nem szolgál tulajdonképpen látomással, legfeljebb a „végnapokról”, vagyis egy többes számmal feldúsított *tartam*ról. A végidők lefolyásáról mint *esemény*ről voltaképp semmit sem tudunk meg. Sőt, a zárlat úgy marad nyitott, hogy kifejezetten eloldja a történéseket a végidőtől mint beteljesedés előtt álló célképzettől. Az addig cselekménytelen szöveg éppen akkor kezd bele a lírai szerelmi történetbe, amikor mindjárt vége a világnak. Fonák módon pontosan a világ közeli végének isteni bejelentése után indul meg a voltaképpeni cselekmény, illetve nyílik meg lehetséges, jóllehet merő harmóniába torkolló történésekre.

A szövegnek ez a jellege nyilván nem szándéktalan, s újfent összefüggésben áll a képzelőerő sajátos karakterével. Kant szerint egyrészt a Föld pusztulásával a dolgok „természetes végére” kerül sor, mint amely „természeti okokból fakadóan szükségszerű”.¹⁷ Másrészt viszont a dolog aporetikus ellentmondásokig bonyolítható. Mint Kant mondja, a „minden idők végezte” szükségképp a *képzelet* terepe. Emlékeztet rá, a *Jelenések* 10,5-6-ben azt olvassuk, hogy akkor „idő többé nem léssen” – vagyis nem lesz változás. Az „utolsó nap” ugyanakkor, noha egyfelől „véget vet minden időknek”, de maga még „időpont”. Mivel e napon „történik még valami”, ezért „az időben telik még”, hiszen nem tartozhat az örökkévalósághoz, amelyben „semmi sem történik immár”, lévén akkor „az idők folytatása volna”.¹⁸ A paradoxon tehát abban áll, hogy „a pillanatnak, mely az elsőbb világ végét teszi, a más világ kezdetének is kell lennie, ekként ezt amazzal egyetlen idősorba kerítve, ami is önmagának mond

¹⁷ Immanuel KANT, *Minden dolgok vége*, ford. MESTERHÁZI Miklós = Immanuel KANT, Jacques DERRIDA, *Minden dolgok vége*, Bp., Századvég, 1993 (Horror Metaphysicae), 102.

¹⁸ *Uo.*, 95

ellent”.¹⁹ A *Végnapok* ezt az apóriát jeleníti meg a maga módján. A szöveg kurtánfurcsán való *befejezése*, pontosabban *abbamaradása* vagy *véget érése* arra mutat, hogy idő híján nem lehetséges esemény és elbeszélés sem. A képzelőerő szerepe a „minden dolgok vége” kapcsán kizárólag negatív lehet. Mivel az, hogy „megszűnik minden változás (s ezzel megszűnik maga az idő is)”, olyan képzet, amelyen a *képzelőerő* szükségképp „felháborodik”.²⁰ A vég ugyanis mint *időtartam* az (emberi) idővel „egészen összemérhetetlen nagyság”, ennyiben „rémisztő és fenséges gondolat”, mégpedig elsősorban „homályossága” okán, amelyben a képzelőerő „elevenebben működik, mint átható fényben”.²¹ A *Végnapok*ban ugyanakkor éppen a lényeg marad homályban – a képzelőerő a végső jelentésekhez nem férhet hozzá.

Jósika beszélyében a költői erőnek az eszkatológia fényében kivitt apoteózisa éppen ezért a képzelőerő radikális *leértékelésébe*, alárendeltségének, derivátum-voltának a hangsúlyozásába fordítható át. Egyrészt hiányzik belőle a lázadás mozzanata, hiszen ha a képzelőerő el is vezethet az ember megszabadításához, megváltásához, de pusztán annyiban, hogy beletagozódik abba a rendbe, amelyből ered, amelyet képvisel. Amennyiben a képzelőerő pusztán másolatokat állít elő, nem léphet túl a maga képzeteinek utánképzés-jellegén. Másfelől pedig nem lehet képes kifogni az idő hatalmán, amennyiben a nem időben történő események a költő minden adományozott képesség ellenére is megjeleníthetetlenek maradnak. A romantikus költészetelmélet fogalmaival élve: a *Végnapok*ban a képzelőerő nem az *imagination*, hanem a *fancy*, nem az *Einbildungskraft*, hanem a *Phantasie* fogalmával rokonítható.

¹⁹ *Uo.*, 103.

²⁰ *Uo.*, 104.

²¹ *Uo.*, 94–95.